HAZAI IRODALOM.

Sophokles tragoediái. A Kisfaludy-társaság megbízásából fordította *Csiky Gergely*, Budapest. 1880. Tettey N.[1])

Csiky, kinek eddig megjelent három sophoclesi fordítását (Antigone, Oedipus Colonosban, A trachisi nők) ugyanezen folyóirat lapjain (I. évf., 126—128 és 210—211) ismertettük, e munkájával a nagy görög tragikus első teljes magyar fordítását adta át irodalmunknak. Hogy az nyert és gazdagodott általa, arról nemcsak eddigi fordításaira vonatkozó bírálatunk, hanem a Kisfaludy-társaság és az egész művelt közönség mondhatjuk osztatlan tetszése is tanúskodik. Nem is hisszük, hogy volna csak egy művelt ember is, ki őszinte örömmel ne üdvözölné Csikynek e derék művét; látva, hogy az örök időkre fönséges szépségü görög tragoedia hatalmas triasának legmagasztosabbikát Sophoclest bírjuk, látva, hogy akadtunk végre egy férfiúra, kitől e trias legtitanibb és legmeghatóbbikának, Aeschylusnak és Euripidesnek a műveit is elvárhatjuk, és reményelve, hogy e fordítások tán szélesebb körökben fogják megismertetni és megkedveltetni nemzetünknél a görög költészet szellemét, azt a szellemet, mely ellenállhatlanúl vonz, mint minden a mi erdekes, elbájol mint minden a mi szép, és elragadtat, mint minden a mi fönséges.

Csiky fordítása az előbbiekhez képest határozott nagy haladást tanúsít. Nem fordít oly szabadon és fordításának sikeressége is egyenletesebb. Az eredeti selejtességei fordítását is selejtesebbé teszik, a kuszált és romlott szöveg fordítását is szétkuszálja és megrontja, de az eredeti szebb és dramatikusabb helyei fordítását is szebbé és lüktetőbbé teszik, szóval: Csiky együtt emelkedik és esik az eredetivel, és ez igen jó jel, mert kétségtelen bizonyítékát adja annak, hogy igazán átérezte

[1]) Elzevir nyomás, fej- és zárékítményekkel. 33 iv finom velinpapiron: Ára füzve 4 frt. Igen szép díszkötésben 5 frt. Pergament kötésben 6 frt. Megrendelhelő 35 kros füzetekben is. Bibliophil-kiadás hollandi merített papiron pergament borítékban: Ára füzve 8 frt. Antik borju-kötésben 10 frt. E kiadásból csupán 50 számozott példány létezik.

költőjét. Tanulságúl szolgálhat Csiky fordítása arra nézve is, mennyire szükségesebb költői munkák fordítójának első sorban költőnek s csak azután nyelvésznek lenni, mert ő a legnehezebb helyekkel is szerencsésen megküzd költői sugallata segítségével. A sikerültebb helyek közül fölemlítjük: Mindenekelőtt az O. R. 987. sorában előforduló *ὀφθαλμός*-féle kettős képnek «vigasz»-szal való fordítását (47. lap). Mert a szem itt első sorban metonymice fényt, napfényt, ez meg metaphorice szerencsét, vigaszt, s így az *ὀφθαλμός* is azt jelenti. Donner is, meg Csiky is igen tapintatosan bántak el itt a szöveggel, mellőzve mindketten a merész kettős képet, egyik a szónak metonymikus (Donner: «Licht»), másik annak indirect metaphorikus jelentményét használva föl. Sikerült továbbá az O. R.-ben Oedipusnak az a beszéde, melyben előadja Iocaste nek egy idegen emberrel (Laiossal) való találkozását, kit egy keresztúton megölt (771—833 s., 39—41. l.), és az a hely, hol Oedipus arra kéri Kreont, oltalmazza gyermekeit, különösen kis leányait (1446—1475 s., 68. l.). Ugyanebben a darabban az 1424—1431. sorokat Nauckot követve helyesen Oedipus és nem Kreon által mondatja el (66. l.) az 1415 sor után. *Elektra*-nak szebb helyei: Az a kardal (472—515. s., 250—251. l.), mely arról szól, hogy a gonoszokat utóvégre is eléri a bosszú; Chrysothemis elbeszélése (892—919 s., 265—266. l.), hogy mit látott atyja sírján, mikor áldozni ment oda, és Elektra s Orestes párbeszéde (1176—1226. s., 277—280), melyben egymást fölismerik. *Aias*-ból csak a hős híres monologját (815—865, 336—337) említjük föl, melyet Schiller az Orleansi szűzben oly szépen utánzott és *Philoctetes*-ből a karnak ama szavait (676—729, 345—346), melyekben Philoctetes nyomora fölött való sajnálkozását fejezi ki.

A karok tartalmilag és metrikailag is nagyobb pontossággal vannak fordítva. Örömmel vettük észre, hogy fordító az első három tragoediának birálatunkban kifogásolt helyeit, kevés kivétellel ajánlataink szerint javította ki. A *Trachisi nők* 1241. sorának fordítását (485. l.) azonban, melyről annak idején csak azt jegyeztük meg, hogy homályossága magyarázatra szorúl, s melyhez most még azt toldjuk hozzá, hogy nem csak homályos de helytelen is, nem változtatta át sikeresen. Az illető helyen Hyllus azt mondja Heracles-nek, ki fájdalmában és keserűségében elátkozza fiát, hogy látja, hogy e kegyetlen szavakra csak is nagy fájdalma ingerli, tehát: *Ah! látom, hogy a kín fakasztja szóra szád;* vagy: *Ah! látom, hogy e szörnyű szóra kín fakaszt.* *Antigone*-nek és a *Col. Oedipus*-nak jelenetekre való felosztása igen helyesen elmaradt.

Minden darab rövid, a tartalomra vonatkozó tájékoz-

tató bevezetéssel és rövid jegyzetekkel van ellátva, melyek egészben véve kielégitők, s csak itt-ott érezzük egynek másnak hiányát. Megelőzi az egészet egy 9 lapra terjedő bevezetés, mely először e folyóirat múlt évi folyamában jelent meg. Ebben Csiky a legjobb segédforrások nyomán szól röviden Sophocles életéről és költészetéről, ez utóbbit összehasonlítva az Aeschyluséval.

Ezen általánosabb megjegyzések után lássuk kissé részletesebben a most először megjelent négy tragoediának (Oedipus király, Elektra, Ajas és Philoctetes) fordítását, és az első hathoz szóló jegyzeteket (a Trachisi nők jegyzeteiről annak idején szólottunk). Föl fogjuk említeni azon tévedéseket, melyek a fordítás olvasása közben föltüntek, és hogy bírálatunk ezuttal is ne csak negativ legyen, igyekezni fogunk, azokat lehetőleg javítani is. És pedig szólunk előbb a fordításról, aztán a jegyzetekről.

I. **Oedipus király.** 24. sor, 8. lap. A *βυθός*-t (a tenger mélysége) nem lehet «vérözön»-nel fordítani; itt már csak azért sem, mert így az egész hajózásból vett szép metaphora elvész.

157—158. 13. *Ἐλπίς*-t és *φάμα*-t nem lehet «bizalom»- és «szózat»-tal fordítani, mert akkor e hely elveszti mythologiai értékét, vagy legalább nagy betűkkel kellett volna írni mint tulajdonneveket.

191, 14. *περιβόατος* értelme: hirhedt, vagy, mint itt: zajtól környezett. Nem lehet tehát így fordítani: «vadul kiáltva», mely kifejezés épen nem illik a paizs nélkül csöndesen közeledő alamuszi Areshez. Sophocles itt nem harczi zajra, hanem a haldoklók jajára gondol, mely a halálvészt hozó Arest mintegy körülveszi. Tehát így: *körülkiáltva*.

209, 14. *χρυσεομίτρας*-t «aranysüvegű»-vel fordítani nem lehet, mert az téves fölfogásra vezethetne, hanem így: *aranyszalagú*.

222, 15. Nem «legkésőbb» hanem *csak később* «jutva hát a polgárok közé». Jó lenne aztán a jegyzetben is kifejteni, hogy miután Oedipus csak a bűntett (Laios meggyilkolása) után jutott Thebae polgárai közé, nem ismeri körülményesen az arra vonatkozó dolgokat, s épen azért kér most a kartól némi felvilágositást (hogy aszerint intézkedhessék), melynek egyelőre csak a következő sorokban foglalt parancsot adja.

321, 19. *ἢν ἐμοὶ πίθῃ*, «ha tanácsomnak hiszesz». Itt Donnert fordítja Csiky: *wenn du diesen Rath befolgst*. Azaz: ha nekem engedelmeskedel, ha engedsz szavaimnak. Mert hiszen Tiresias arra kéri Oedipust, hogy bocsássa őt haza s azt

mondja neki, hogy jobb lesz mindkettejükre nézve, ha enged ezen kérelmének. Tehát itt nincs semmi tanácsadásról szó, mert Tiresias azt nem «tanácsolhatta» Oedipusnak, hanem csak kérhette őt arra, hogy bocsássa haza. Egyedül a meghasonlás hevében «tanácsolhatta» volna ezt neki, de az még eddig nem tört ki közöttük.

688, 35. *τοὐμὸν παρίης καὶ καταμβλύνεις κέαρ*, «lenézed, eltompítni akarod szivem». Oedipus nem azt veti a kar szemére, hogy «lenézi szivét», hanem hogy elhanyagolja, csekélybe veszi ügyét, azt sürgetve, hogy ne büntesse Kreont, ki véleménye szerint trónját veszélyezteti.

715, 36. *ποτέ* nem «hajdan» hanem: *egykor*.

744—745, 38. *ἐμαυτὸν εἰς ἀρὰς δεινὰς προβάλλων*, «magamra szórtam hát ma én a szörnyű átkok árját». «Árt szórni» nem jó kép. Tán így: magamra *zúdítottam én* stb. — A 38. lap 8. sora egy szótaggal rövidebb. Alkalmasint a «kérdezesz» helyett csúszott be a «kérdesz», vagy a «reá» helyett a «rá».

763—764, 39. *ἄξιος γὰρ οἷ' ἀνὴρ δοῦλος φέρειν ἦν τῆσδε καὶ μείζω χάριν*, «mert akármily szolga volt. Ennél nagyobb kegyelmet is érdemelt». Az «akármily» kifejezést és a pontot a «volt» után nem értjük. Iocaste azt akarja mondani, hogy ha bár csak szolga az az öreg, a kiről beszélnek, mégis még nagyobb jutalmat is érdemelt volna annál, hogy a mezőn a juhnyájnál nyugalomban tölthesse életét. Tehát így: mert *habár csak* szolga volt, ennél stb.

1151, 56. *λέγει γὰρ εἰδὼς οὐδέν, ἀλλ' ἄλλως πονεῖ*, «semmit se tudva szólt ez, ám de hasztalan». Az öreg pásztor ki akarva kerülni a szót, azt mondja, hogy ne hallgasson (Oedipus) reá (a korinthusi követre), mert az csak *hasztalan fecseg*.

1225—1226, 60. *εἴπερ ἐγγενῶς ἔτι τῶν Λαβδακείων ἐντρέπεσθε δωμάτων*, «ha Labdakos házát még nagyra tartja honfi kebletek». A követ azt mondja a karnak, hogy hallva a következőket, nagy lesz fájdalma, ha ugyan még *nemes részvéttel van* Labdacus háza iránt.

1252,|61. *βοῶν*, «ordítva». Nem hű, nem is aesthetikus fordítás. Jobb így: *kiáltva* vagy *jajgatva*. Az 1265. sor *δεινὰ βρυχηθείς*-ét helyén való dolog «szörnyű fordítással» ordítani (61. lap) a fokozat kedveért; mert midőn Oedipus Iocastét függve látta, bizonyára jobban följajdult, mint mikor csak hallott haláláról.

1300—1301, 62—63. *τίς ὁ πηδήσας μὶζονα δαίμων τῶν μακίστων*, «melyik isten sujtotta fejedre csapásinak legszörnyűbb csapását». Nem rosz, de elenyészik benne az eredeti jellemzetessége, mert Sophocles rendesen «ugrasztja» a bajt valakire és

többnyire a fejére, mint pl. a 263. sorban: *νῦν δ' ἐς τὸ κείνου κρᾶτ' ἐνήλαθ' ἡ τύχη*, melyet megfelelőbben így fordít: «most hogy fejére nehezült a sors keze» (16. lap).

1376. 65. A *βλαστοῦσ' ὅπως ἐβλαστε*-féle kifejezést hasonló kifejezéssel így fordítani: «kik úgy születtek a miként születtenek», nem lehet, mert nem fejezi ki a magyarban azt, a mit a görögben, Oedipus t. i. azt kérdi, hogy talán gyermekeinek látása okozott volna neki nagy örömet, kik *oly nyomorúlt állapotban születtek.*

II. Electra. 336. 244. *καὶ μὴ ὀκνεῖν μὲν ὧδ' ἃ τι, πημαίνειν δὲ μή*, «s nem látszom azt akarni a mit nem birok». Elhibázott fordítás, melyre úgy látszik Donner igen furfangos és épen nem sikerült fordítása vezette rá Csikyt. Chrysothemis azt akarja mondani Electrának, hogy ő épen nem akarja elhitetni magával azt, hogy tán tudna valamit tenni hatalmas ellenségei (Aegisthus és Clytaemnestra) ellen, nehogy aztán annál rosszabúl essék tapasztalnia, hogy egészen tehetetlen azokkal szemben. Tehát talán így: *És nem hiszem, hogy megteszem, mit nem birok.*

351. 245. *οὐ ταῦτα πρὸς κακοῖσι δειλίαν ἔχει*; «s nem egyesülne így a bajjal gyávaság». Electra nem Chrysothemis bajára, szerencsétlenségére, hanem oktalanságára gondol, ki még a mellett gyáva is. Tehát jobb így: S nem egyesül így *balgasággal* gyávaság.

364. 245. A *τιμή*-t itt nem lehet «dicsőség»-gel fordítani. Electra azt mondja Chrysothemisnek, hogy ha nem akar vele tartani, hát csak haladjon a maga útján, ő nem akar ily módon megbecsültetésre, *jólétre* szert tenni.

434—435, 249. Az még tűrhető, hogy a *κτερίσματα*-t és *λοῦτρα*-t egyszerűen «adomány»-nyal fordítja, de nem helyeselhetjük azt, hogy a 435. sornál a Heath-féle lectiót követi, *ῥοαῖσιν*-t fordítva *πνοαῖσιν* helyett. Electra fölszólítja Chrysothemist, hogy a Clytaemnestra által Agamemnonnak szánt áldozatot ne mutassa be, hanem vagy szórja szét a szeleknek (minek épen a vízbe?) vagy ássa el.

610—611. *ὁρῶ μένος πνέουσαν εἰ δὲ σὺν δίκῃ ξύνεστι, τοῦδε φροντίδ' οὐκέτ' εἰσορῶ*, «látom, haragra lobbant; ám nem látom azt, Hogy számba vennék, jogosan haragszik-e.» Itt mindenekelőtt a többes számnak nincs helye, mert csak Electra vagy Clytaemnestra számbavevéséről lehet szó. És hogyan lehet *σὺν δίκῃ ξύνεστι*-t úgy fordítani, hogy «jogosan haragszik-e», melynek az az értelme, hogy: a jog részén van. Tehát a kar e két sorban ezeket mondja: Látom, hogy igen ingerült (Clytaemnestra), de azt is látom, hogy ingerültségében nem gondolja meg,

vajjon jogos-e annak (Electrának) magaviselete. A kar t. i. azt hiszi, hogy Electra joggal lép föl erkölcstelen anyja ellen. Hogy a fönt említett *σ. ὸ. ξ.*-féle kifejezés csakugyan Electrá-ra vonatkozik, azt mutatják Clytaemnestrának a következő 612. sorba foglalt eme szavai is: *ποίας δέ μοι δεῖ ποός γε τήνδε* (sc. *Ἠλέκτραν*) *φροντίδος*. Tehát így valahogy: Hogy számba *venné, áll-e az a jog terén*. Azt mindenesetre tanácsos volna kiemelni a jegyzetben, hogy ki haragszik, és kinek jogát nem veszi számba. — Csiky szerint csak is úgy értelmezhetjük e sorokat, ha a *σ. ὸ. ξ.*-féle kifejezést erőszakosan brachylogiának vesszük, és körülbelül *ὀργή σοί* (sc. *Κλυταιμνήστρα*)-t gondolunk utána.

622. 254. *θρέμμα*-t igen erősen fordítja «szörny»-nyel, Jobb: *faj, fajzat*.

680—763. 257—259. Orestes nevelőjének ezen elbeszélése urának színlelt haláláról Csiky fordításának legszebb részei közé tartozik, csak az kár, hogy egyes tévedések mutatkoznak benne. A 720. sorban levő *ἐσχάτῃ στήλῃ* (valamint a 744-ikben előforduló *στήλῃ*) nem «korlát», hanem az a versenytér végén álló *oszlop* (*νύσσα, στήλη, καμπτήρ*, meta secunda), melyet körül kellett kocsizni, s úgy folytatni a versenyt a tér másik felén. A 723. sorban levő *ὀρθοὶ* nem annyit jelent hogy: «egyenest», hanem *rendesen*; az az: mindaddig, míg az aeniainak lovai meg nem bokrosodtak, *rendjén* ment a futtatás. A 725. sorban levő *ἐκ δ' ὑποστροφῆς*-t (azaz: a fordulatnál) nem fordítja, és a következő *ἕκτον ἐξόδιον τ' ἦδη ὀρόμον*-t (melynek az az értelme, hogy Orestes már hatszor körülfutotta lovait a versenytéren, s épen hetedszer készült azt megtenni) igen szabadon fordítja így: «hat-hét forduló után». E sorok megértésére ugyanis azt kell tudnunk, hogy a görögök a kocsiversenyeken tizenkétszer futtatták körül a lovakat, elindulva a hosszúdad pályatér kezdetén levő meta primától, mindig körülfordulva a pálya végén levő meta secunda (*ἐσχάτῃ στήλῃ*) körül, és ismét visszatérve a pálya másik felén a meta primához. A ki a versenytér tizenkétszer ily módon való körülfutása után először érkezett vissza a meta primához, az volt a győztes. A rómaiaknál igaz hogy hosszabb circusokban csak hétszer futtattak körül épen ily módon. Hogy tehát Sophocles nem hétszeres körülfuttatásra gondol, mely téves fölfogásra tán a 726. sor szavai vezethetnének, azt bizonyítják a 741—742. sorok: *καὶ τοὺς μὲν ἄλλους πάντας ἀσφαλεῖς ὀρόμους ὠρθοῦθ' ὁ τλήμων* melyekben a hetedik körülfuttatás után következő többiekről (*ὀρόμους*) van szó. — Orestes (nevelőjének elbeszélése szerint) eleinte nem fárasztja lovait mint a többi, hátra marad, s óvakodva fordul meg az *ἐσχάτῃ στήλῃ* körül. Az első hat körülfuttatásnál minden rendesen ment végbe,

de a hetedik kezdésénel Aenia küldöttének ménei megvadulva nekirontanak a többi versenyzőknek, azok összebonyolódnak s széttörik egymás kocsiját. Csak Orestes és Athenae küldötte maradnak sértetlen s folytatják többi körülfutásukat, midőn az utolsóban Orestes vigyázatlanságból nekihajt a meta secundának (744, hol csak egyszerűen *στήλη*-nek van nevezve), kocsija eltörik, s lovai megvadúlva hurcolják hámba bonyolódott urokat. — Mindezt, habár rövidebben is, ki kellett volna fejteni a jegyzetben.

792, 260. Mint O. R. 157—158. soraiban az *Ἐλπίς*-t és *Φάμα*-t, épen úgy lefordítja itt is a *Νέμεσις*-t (bosszú szelleme). Nem helyeselhetjük az ott kifejtett okokból.

828, 262. *παῖ*-t nem lehet «lányká»-val fordítani, hiszen Electra már nem volt az.

916—917. 266. «Bizzál drága testvér, mert az istenek közül nem lesz mindig csak ugyanaz velünk». Itt a *δαίμων* egyszerűen *végzetet, sorsot* jelent, mint sokszor a tragikusoknál.

1036, 271. *προμηθία* nem gond, hanem elővigyázat, mérséklet. Nem is lehet azt itt semmikép se úgy fordítani. Tehát talán így; *Nem azt, csak téged mérsékletre inteni.*

1140, 276. *ὡς εἰκός* nem «jogom szerint», hanem: *a mint illik.*

1269—1270. 282. *δαιμόνιον αὐτὸ τιθημὶ ἐγώ* «ebben az ég szavára ismerek». Jobb: ebben *a sors kezére* ismerek.

1295, 284. A *γελῶντας* halványan van fordítva «mosoly»-lyal. Jobb: *kacajt.*

1344—1345, 285. «Majd megtudod, ha végezénk, mostanra jól megy minden, még az is, mi nem lesz jó nekik». A nevelő e két sorban azt akarja mondani, hogy Aegisthusnak és Clytaemnestrának egész mostani állapotuk kedvező Orestesre és Electrára nézve (*καλῶς τὰ κείνων πάντα*), még az is, a mi rossz az ő állapotukban (*καὶ τὰ μὴ καλῶς*), t. i. Orestes halála híréből származó gonosz örömük, mert ez elbizakodottá, elővigyázatlanná teszi őtet, és így annyival könnyebben vihetik végbe tervüket.

III. Aias. 66, 307. *δείξω δὲ καὶ σοὶ τήνδε περιφανῆ νόσον*, «tanúja lészsz ez őrjöngésének magad». Igen szabadon van fordítva, melyet úgy is lehet érteni, mintha Athene azt akarná mondani Odysseusnak, hogy majd egyszer neki is alkalma lesz látni Aias őrjöngését, holott tisztán azt mondja, hogy megmutatja Odysseusnak, mint dühöng Aias, hogy aztán elbeszélhesse a görögöknek.

126, 311. Nem helyeselhetjük, hogy az *εἴδωλον*-ta magyar

alföldre emlékeztető «délibáb»-bal fordítja. Mindenki fogja itt érezni az anachronismust.

265—267, 315. «Ha rajtad állna, inkább mit választanál: magad jóléte mellett kedvesid baját, vagy mindkettőnél egyenlő fájdalmakat?» Nem tudhatni, mire vonatkozik a «mindkettő» szó. Talán így: *Vagy mindketten megosztva a fájdalmakat.*

268—269, 315. Kar: «A kettős bánat, oh asszony, mindig nagyobb.» Tekmessa: «Így hát betegség nélkül rosszabbul vagyunk». A 269-ik oly nehezen magyarázható sor a fordításban is nehezen érthető. Azt hiszem minden az ἄρα szócska szerepének helyes megértésétől függ, melyet itt praegnans módon használt következtető kötőszónak kell néznünk; t. i. Tecmessa olyasmit mond a kar szavaira következményképen, a mi azokból nem következhetik, s így fölkelti annak figyelmét és kérdésre készteti, mire aztán Tecmessa előadja nézetét. Ha tehát ezt az ἄρα-t következtető szócskával fordítjuk (mint Csiky), akkor okvetlenül meg kell magyaráznunk a jegyzetben Tecmessának ezen rhetorikus szinezetű oxymoron következtetését.

665, 330. ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα κοὐκ ὀνήσιμα, «haszontalan az ellenség ajándoka». Az ἄδωρον δῶρον kifejezés euphemistikusan annyit mond, hogy: vészhozó ajándék. Tehát: *Hogy vészhozó* az ellenség ajándoka.

1225, 352. Agamemnon nem «baljós», hanem rosz indulatra, gonosz szavakra készül fakadni (σκαιὸν ἐκλύσων στόμα) Teucrus ellen.

1234, 352. ἀλλ' αὐτὸς ἄρχων, ὡς σὺ φῂς, Αἴας ἔπλει, «nem Ajas, mondod, hadvezér volt önmaga». Itt szerzőnk Donnert és nem Sophoclest fordítja. Jobb így: *De úrként jött, mint mondod Ajas hadvezér.*

IV. Philoctetes. 179, 376. οἷς μὴ μέτριος αἰών, «kiknek sorsa kiváló». Hibás fordítás. E sor értelme: oh szerencsétlen halandók, kiknek életük *mértéket nem ismerő nyomorúságból áll.* Az euphemistikus értelmű «kiváló» szót nem használhatjuk dysphemistikusan, mint Csiky.

216, 378. βοᾷ-t itt is erősen fordítja «ordítás»-sal.

305—306, 381. τάχ' οὖν τις ἄχων ἔσχε· πολλὰ γὰρ τάδε ἐν τῷ μακρῷ γένοιτ' ἂν ἀνθρώπων χρόνῳ, «de kedve ellenére köt ki tán itt valaki? mert ezt is meghozhatja a hosszú idő». Miért fordította Csiky az első sort kérdés alakjában, azt nem tudjuk. Az eredeti értelme: De akarata ellenére talán kiköt itt valaki, mert hiszen az gyakran megtörténhetik ebben a hosszú emberi életben. Tehát: *De kedvük ellenére tán kikötnek itt; hisz ez megeshetik e hosszú életen.*

336, 382. »Dicső volt hát a győsztes, vesztes egyaránt.»

Itt ismét Donner szabad fordítása vezette félre Csikyt. Az eredetiben *κτανών τε χὠ θανών*-ról van szó. Tehát: *dicső volt hát az öldöklő s a meghaló.* — 418. A 385. lap 5. sorában szükségtelenül van anapaestus, min az «a» nevelő kitörlésével lehet segíteni.

1121, 414. A *καὶ γὰρ ἐμοὶ τοῦτο μέλει*-t erősen fordítja ezzel: «remegek». A hajósok kara inti Philoctetest, hogy ne keljen ki oly hevesen ura Neoptolemus ellen, különben *attól tart,* hogy elveszti urának irányában tanusított jóindulatát.

1140, 414. *ἀνδρός τοι τὸ μὲν ἓν δίκαιον εἰπεῖν,* «a férfiú mondja a jót igaznak». Gyönge fordítása az eredetinek, melynek értelme: a férfiú jellemében illő dolog, nyiltan (*ἓν*) kimondani az igazat.

A fordításra vonatkozó ezen mondani valóink után áttérünk a jegyzetekre.

I. **Oedipus király.** 6. jegyzet. A *τόκος ἄγονος*-féle oxymoront igen jól fordítja «gyermektelen szüléssel», de félreérti azt, ha holt gyermekre gondol. Az egész jegyzet szükségtelen. Azon kívül «a város éltető forrása» homályos kifejezés, a helyett, hogy a városban minden (növényi és állati) élet már csirájában vész el.

8. Jó lett volna leírni a sphinx szörnyeteget. A sphinx nem nyelte el, hanem megfojtotta azt (*σφίγγω,* fojtok), ki nem találta ki rejtélyét.

22. Sophocles nem hasonlítja össze a dögvészt a hadi istennel, hanem Arest a halálvész istenévé teszi, mint *Aias* 252. sorában a megköveztetés által való halálnak, és 706-ban a szenvedély és őrültségnek istenévé. Itt tehát Sophocles valósággal tovább fejleszti a mythologiát, valamint a 27. sorban is, hol a halálvészt tűzvivő (*πυρφόρος*) istennek nevezi.

26. «Chryseomitres» aranyos homlokkötővel ellátottat jelent.

56. Ezt a jegyzetet szükségtelennek tartjuk, mert az illető hely igen könnyen érthető, valamint a 60-ikat is, mert hiszen a következő sor már magában foglalja a magyarázatot.

A 25. laphoz jó lett volna megjegyezni, hogy itt Zeus fia Apolló, atyjának villámával a kezében, melyet a költő tüzes ostornak nevez.

A 37. lapon előforduló Dauliáról meg lehetett volna jegyezni, hogy Daulis, phokisi város vidékét neveztek így.

Az 56. lap 12. soránál tudnunk kell azt, hogy a régiek azt hitték, hogy a milyen volt testi állapotuk életük utolsó perczében, olyan lesz légszerű lényük is az alvilágban, tehát Oedipus a Hades-ben se fog látni.

II. **Oedipus Kolonosban.** 2. Igen rövid jegyzet. Miért nevezik az Erinyseket Eumenidáknak?

8. A jegyzetben és a fordításban is (57. lap) hibásan áll aetnaei e. h. aetnai.

10. Nem: «mely délnek a tenger felé állott csak nyitva», hanem: mely csak délnek állott nyitva, a tenger felé.

13. Még odatehette volna Csiky, hogy Theseus «Troezenben Argolisban» nevelkedett nagyapjánál Pittheusnál.

22. Nem tudjuk, minő anachronismus található abban, ha Sophocles a Peloponnesust Doriának nevezi. Az, hogy *Πέλοπος νάσῳ*-t említ, nem jogosíthat föl bennünket arra, hogy a Doria elnevezést Pelops korával szemben nevezzük anachronismusnak. Azt megengedjük, hogy politikai tekintetből adja a *Πέλοπος νάσῳ*-hoz a *Δωρίδι* jelzőt.

23. Athene nem «viszálkodott», hanem versenyzett Poseidonnal Attika birtoka fölött. Azt is ki kellett volna fejteni, hogy ugyan ekkor Poseidon a lovat teremtette, de az istenek Athenét itélték győztesnek, s így ő lett Attika védistennője. Csak így érthető az, miért emeli ki a kar annyira az olajfát.

25. Meg lehetne azzal toldani, hogy az Athené-nek szentelt olajfákat oltalmazó Zeust azért nevezték Moriosnak, mert az olajfákat *μορίαι*-nak nevezték.

44. Igaz hogy van Sunion hegyfokától keletre, Helena szigetével átellenben egy Thoricus nevű város, de hogy Sophocles itt nem azt a várost érti, az világos; a colonusi szikla e várossal hasonnevű, miért, azt nem tudhatni.

III. **Antigone.** 10. Nem eléggé pontos. Világosabb így: de az éhhalállal való elvesztés bűntényét ki akarva kerülni, egy kis étellel látja el. A «vérontás» se jó kifejezés, hiszen arról ez esetben szó sincs.

18. Meg kell toldani azzal, hogy a Bosporus «északi» torkolatánál.

19. Ehez is hozzá tehető, hogy: a salmydessosi sivatag partvidék «Traciában».

IV. **Electra.** 16. Pontosabban: az Erinysek a föld és az «éj» leányai, a mint azt helyesen mondja egy másik jegyzetében.

17. Tereus Thracia és nem Daulia királya. Procne lett fecskévé és Philomela fülemilévé, és nem megfordítva!

18. Pontosabban: Sipylus «Phrygiai hegy» ormán.

28. Hozzátehetjük, hogy Amphiaraus jós «Thebae-nél» süllyedett lovastúl és szekerestül a földbe. Továbbá nem Adrastus, hanem Polynices adta Amphiaraus nejének Eriphylé-nek az arany nyakkötőt; legalább helyesebb a mondának ezen versiója,

mert hiszen első sorban Polynices érdekében állott, hogy Eriphyle rábeszélje férjét Amphiaraust.

A 252. lap 18. sorához magyarázat kell, hogy t. i. a halott Iphigenia, nehogy valaki Agamemnonra gondoljon. A német és görögnél, hol a him és nőnemre külön alakok vannak (die Todte, *θανοῦσα*), erre nincs szükség.

A 258. lap 5. sorában levő Aenia-hoz megjegyezhette volna, hogy az egy tartomány Thessalia délnyugati részében.

A 262. lap 11. sora is magyarázatra szorúl. Electra t. i. oly mozdulatot tesz a «hajh» (*φεῦ*) fölkiáltásnál, mintha káromolni akarná az isteneket; azért inti a kar.

V. **Aias.** 1. Nem eléggé tájékoztató. A Hellespontusról tekintve a görög hadsereget (s onnan is kell tekinteni) Sigeum hegyfok mellett volt a hajóhad jobb, és a Rhoeteum hegyfok mellett a bal szárnya.

VI. **Philoctetes.** 7. Szabatosabban: Achilles Lycomedes «leányai» között rejtőzködött.

A 395. lap 2. sorában levő Philoctetes ama mondásánál, hogy ő egykor jótett által nyerte el Heraclestől a nyilat, meg lehetett volna jegyezni: az által t. i., hogy a máglyát, melyen Heracles magát az Oeta hegyén megégette, fölgyújtotta (t. i. Philoctetes).

Azt is ki kellett volna tenni elől a személyek megnevezésénél, hogy a kar Odysseus és Neoptolemus hajóstársaiból állott.

A görög tulajdonnevek orthographiájára nézve csak ezeket: nem korykei (Ant. 32. jegyzete) hanem coryciumi vagy korykioni (*Κωρύκιον*). Ha a 25. lapon ír pythói-t, akkor a 9-iken is azt írhatja pythoi helyett. Nem chrysai, hanem chrysei (380. lap 12. sor).

A «rossz» szót rosszul írja egy sz-szel a 67. lap. 8. sorában; és különben is egy hosszú szótagra lévén szükség ott, már csak azért is két sz-szel írhatta volna.

Nyomtatási hiba kevés van, mi csak ezeket vettük észre O. R. 23. jegyzetében *nerezi* e. h. *nevez*; 29. jegyzetében: Maenodok (Maenadok); O. C. 39. jegyzetében: istenője (istennője); Ant. 20. jegyzetében; Paudion (Pandion), 21-ben Erechteus (Erechtheus): a 379. lap 7. sorában: ki e. h. kit; 292 4. sorában (alulról) «ám» nagy betűvel van nyomtatva kicsi helyett; 410, 4. sorban (alúlról): elvinnéték e. h. elvinnétek. — Itt-ott a verssor folytatása, mely más személy szavait képezi, nincs a nyomtatásban kiemelve, mert elül kezdődik, mintha új sor volna pl. az 54 és 58. lapokon.

A kiállítás, mint az a bírálatunk czíméhez tett jegyzetben

elősorolt kiadásokból és azok minőségének ismertetéséből látható, igen fényes; csak az kár, hogy nem áll minden lap tetején az illető tragoediának címe, és hogy a sorok nincsenek számozva; különösen ez utóbbit elvárjuk minden classicus költemény fordításánál.

Hogy czikkünk kissé hosszabbra nyúlt, és a szokottnál részletesebben bocsátkoztunk Csiky szép fordításának bírálatába, tettük azt nem azon szándékból, hogy a kákán is csomót keressünk, hanem egyedül a classica philologiának hazánkban való ügye iránt érzett szeretetünkből. És midőn most azzal az édes öntudattal fejezzük be sorainkat, hogy talán mi is nyújtottunk ha még oly csekély ajándékocskát is a nagy görög szellem oltárára, fölszólítjuk — s azt hiszen jogosan — a magyar irodalomnak és a humanismusnak hazánkban való elterjedése érdekében Csikyt, ajándékozzon meg bennünket minél előbb magyar Aeschylussal és (legalább válogatott) Euripidessel. Nemzeti műveltségünk szempontjából oly fontos és áldásos működéséhez kívánunk neki sok erőt, kitartást és lelkesedést.

Dr. Pecz Vilmos.

Moliére Tudós női. Fordította *Arany László*. Magyarázta *Greguss Ágost*. — Les Femmes savantes de Moliére. Magyarázta *Greguss Ágost*. Budapest. Franklin-Társulat. 1880. (Jeles írók iskolai tára. IX, X.)

A *Jeles írók iskolai tára* megint két kötettel gazdagabb: Molière Tudós női vannak előttünk, eredetiben és Arany László fordításában, mind a kettő Greguss magyarázatával. A bevezetés Molièreről szóló fejezete a legújabb és leghitelesb kutatások eredményeit foglalja össze, s a nagy embert és írót ép oly érdekesen, világosan és teljesen állítja elénk, a mily röviden: alig másfél íven. Az adatok pontossága, a biztos itélet, az egyszerű és átlátszóan tiszta stíl azt az óhajtást keltik bennünk, vajha e kiadás az iskolán kívül is mentül szélesebb körben elterjedne. Annál inkább óhajtjuk ezt, mert Moliéret általában kevésbbé ismeri és méltányolja a magyar közönség mint a modern dráma másik nagy mesterét, Shakspert. Mintha Moliére komédiái nem szólnának szintúgy minden kornak és minden nemzetnek mint a shakspereri tragédiák! Hisz a Philamintek és Trissotinok, a Harpagonok és Tartufeök ép úgy nem haltak ki még s nem halnak ki soha mint az Othellók és Jagók, a Learek és Romeók. Csak a forma változik koronkint, melyben szenvedélyök, bűnök vagy félszegségök nyilatkozik; a lényeg mindig ugyanaz, az ember ember marad. Jól mondja Greguss hogy amaz öldöklő gúnynak melylyel Molière a hazug précieuseök ellen kitámadt, a mai társadalom is